

שזהו המקום הראשון בש"ס שנאמר בו 'חסורי מחסרא', רצה רש"י ז"ל לפרש מהו כוונת ביטוי זה בכל מקום. ומפרש שאין זה תיקון לשון והגהה במשנה, אלא הוא פירוש לדברי המשנה כאילו היה כתוב בה אותן תיבות חסרות.

וכן כתב רבנו בחיי (תשא לד, כג): 'לרוב חכמת רבינו הקדוש וחכמת בני דורו, היה פירוש התורה אצלם מבורר ופשוט מתוך המשנה, ואצל דורות רבינא ורב אשי היה עמוק וסתום מאד, ומזה אמרו בתלמוד על המשנה 'חסורי מחסרא והכי קתני' – שאין הכוונה להיות המשנה חסרה כלל חלילה אלא הכוונה שהיא חסרה אצלנו מפני חסרון שכלנו שאין אנו מגיעים לעומק חכמת דור של חכמי המשנה' [וכן כתב בשל"ה (תושבע"פ ל) בשם שארית יוסף. וכן הביאו בעלי הכללים להוכיח כן מדברי רש"י בזבחים קיד:].

וזה דלא כמו שכתב בספר הליכות עולם (שער ב) ש'חסורי מחסרא' היינו הגהה במשנה. עוד הביאו בשם בעלי הסוד, שהתנא חיסר כדי להעלים דבריו מטעם נסתר. ע' פנים יפות ס"פ בא בשם האר"י. ובהקדמת פאת השלחן בשם הגר"א (עפ"י 'מגדים חדשים' לרי"ד וויס).

א. ע"ע בתפארת ישראל ('בוועז' ערכין ד) טעם נוסף לחסורי המשנה.

ומצאנו בתוס' (בנדרים כג): שנתנו טעם לכך שהתנא חיסר במכוון בלשונו, ע"ש. וע' גם בתוס' שבת קב. ש'חסורי מחסרא' שאמרו שם אינה הגהה. (ובלשון התוס' בב"מ ק"ג סע"א משמע שהיא הגהה).

ובפירושו הרא"ש (בנדרים שם) מבואר ש'חסורי מחסרא' היינו שנשמט מן התלמידים גירסת המשנה, אבל התנא לא החסיר. ולא שייך לומר על זה 'תנא מיסתם לה סתומי' (עפ"י חוון איש נדרים קלו סק"ז). וע"ע חדושים ובאורים (תגינה ב:): שמהגמרא בנדרים שם מבואר כדברי הגר"א הנ"ל, שאין זו הגהה במשנה אלא שנמצא הדבר ברמז בדברי התנא. ע"ע בספר 'ארחות איש' שער י א, ד.

ובשפת אמת (פסחים עה.): 'נראה דכל הני 'חסורי מחסרא' דאמרינן בגמרא היה ידוע להם בקבלה'. אך נראה שאין כוונתו שם ככלל, וכדמוכח בכמה מקומות, אלא התייחס לאותם המוזכרים שם בסוגיא. וכן משמע בתוס' בב"מ ק"ג סע"א. ויש להדגיש, ודאי מצינו הגהה במשנה עצמה, כגון הרבה פעמים שאומרים 'תני...', וכמבואר ברש"י סנהדרין י: ד"ה והא, ועוד. והגידון דלעיל הוא רק על הביטוי 'חסורי מחסרא'. אכן מצינו גם לשון 'תני' שאינו מגיה אלא מפרש, כמו שכתבו ראשונים בכמה מקומות (ע' במצויין ביוסף דעת בב"מ מה:).

ב. זה שהוצרכו לומר כאן 'חסורי מחסרא' ולא אמרו כבשאר מקומות 'זו ואין צריך לומר זו' – ע' פני יהושע.

דף יד

'הקורא את שמע ופגע בו רבו או גדול הימנו – בפרקים שואל מפני הכבוד ואין צריך לומר שהוא משיב, ובאמצע שואל מפני היראה...' לפי מה שפרש רש"י (יג.) 'מפני היראה' – אדם שהוא ירא מפניו שלא יהרגנו, ומשמע מזה שרבו או אביו, אעפ"י שהוא מצווה ביראתם אין הם בכלל 'מפני היראה' [וכן דעת הרמב"ם הל' קריאת שמע ב, טו–טז], לפי זה צריך לומר שסיפא דברייתא דקתני 'מפני היראה', אינה מתייחסת על הרישא 'רבו או גדול הימנו', אלא מדברת על אופן חדש. ואין פירוש זה מחוור בלשון. ועל כן נראה שבכלל 'מפני היראה' – רבו או אביו, והרישא כוללת שניהם, יראה וכבוד (שו"ת הרשב"א ח"א שכא, ובהדושו לעיל יג: וכן דעת הרא"ש וטושו"ע, שאביו או רבו – 'מפני היראה' הוא).

ובדעת רש"י יש מפרשים: 'רבו' היינו מפני הכבוד, 'גדול הימנו' – כגון מלך או אדם שיש בידו להורגו. (אך מהרמב"ם שם אין נראה שפרש כן).

ומה שהקשו הראשונים, אם משום סכנה פשיטא ואין צריך לומר – פרש רש"י שכוונת רש"י לאדם שיש לו יכולת להרגו, אך אין סכנה ממשית אם לא יתן לו שלום.

'בהלל ובמגילה מהו שיפסיק...' פרשו ראשונים (רא"ש, תלמידי רבנו יונה, ריטב"א) שמדובר כאן בהפסקה מפני היראה או הכבוד כבקריאת שמע, אבל בלאו הכי – ודאי אין להפסיק בשבחו של מקום. ויש שפרשו בזה דברי הגמרא: **'שאני רב בר שבא דלא חשיב עליה דרבינא'** – שאין זה בכלל 'מפני הכבוד' (ראבי"ה מזו. וערשב"א).

ויש שכתבו שבמגילה ובהלל פוסק לכל אדם (כ"כ בעל העיטור לענין מגילה, ובמגיד משנה (חנוכה ג, ט) לענין הלל. וע"ע במובא בספר מאור ישראל). ובזה מתפרש לשון 'פוסק ואין בכך כלום' (עפ"י ריח"ל מייזליש ועוד. ולפי הדעה הראשונה – ע' בפני יהושע מש"כ לפרש הלשון).

התוס' כתבו שאם קורא בלא ברכה אין לחוש כלל משום הפסק. ולכאורה לפי דעה זו מותר באופן כזה לשאול בשלום כל אדם. וכן משמע בחדושי הרא"ה, וכן מפורש בפסקי הרי"ד: 'מה בכך אם פוסק בו, לא יהא אלא כקורא בתורה, כלום הוא אסור לפסוק וליתן שלום לכל אדם'. ואולם דעת תלמידי רבנו יונה ועוד, שאפילו בלא ברכה, כיון שהתחיל בשבחו של מקום אין לו להפסיק לשאול בשלום כל אדם. ואפשר שכן היא גם דעת השו"ע – כן צדד בבאור הלכה תכב"ד. וע' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א קצב.

'קריאת שמע דאורייתא פוסק, הלל דרבנן מבעיא'. מכאן מקור לדברי הרמב"ם (חנוכה ג, ו) וספר המצוות שרש א. וכן נקט הרמ"א בדרכי משה תכב, ה – ע"ש במג"א סק"ט) שמצות קריאת ההלל כל עיקרה מדרבנן, ולא רק בראשי חדשים (עפ"י מגיד משנה).

ואולם דעת הרמב"ן (בספר המצוות שם) שמצות הלל ברגלים היא מן התורה, מהלכה למשה מסיני או מכלל מצות שמחת הרגלים. וצריך לומר שלא אמרו 'מדרבנן' אלא על הלל בחנוכה (שם. וע' בשאג"א סט שנקט שלפי הרמב"ן אף נוסח ההלל מהלכה למשה מסיני).

ובשו"ת חתם סופר (יו"ד רלג) נקט שדוקא בחנוכה וכד', יום שנקבע על הצלת ישראל ממיתה לחיים – קריאת ההלל מהתורה. וצ"ל לדבריו שכאן מדובר בשאר מועדים. או שמא 'דרבנן' היינו שאינו מפורש בתורה אלא מהלכה, ובדומה לדברי הרמב"ם (בספר המצוות שרש ב) שדבר הנלמד ממידות שהתורה נדרשת בהן, נקרא 'דרבנן'.

'מים שהיחיד גומר בהן את ההלל בין פרק לפרק פוסק, באמצע הפרק אינו פוסק'. תלמיד רבנו יונה כתב: אינו פוסק אפילו מפני היראה, מפני שהוא באמצע שבחו של מקום. וכן דעת ראב"ן (קנ). ואילו בשם רב האי גאון מובא לפרש 'אינו פוסק' – מפני הכבוד, אבל פוסק לשאול שלום מפני היראה, כבקריאת שמע. וכן כתבו הרשב"א, הרא"ה והריטב"א.

התוס' ושאר ראשונים כתבו: נראה שמותר לענות קדיש וקדושה באמצע קריאת שמע וברכותיה, 'דאין לך מפני הכבוד גדול מזה'. וכתב המגן-אברהם (סו) להשוות ברכת רעמים וברקים לענית קדיש וקדושה.

והגרע"א העיר על כך שלכאורה יש לחלק בין עניית קדיש, שהיא דומה להשבת שלום מפני הכבוד, שהרי לא היא כבוד בשר ודם עדיף מכבוד שמים. ובין ברכת רעם וברק שאינה כהשבת אלא כשאלת שלום, שלא הותרה באמצע הפרק מפני הכבוד. אלא שחזר וכתב להצדיק דברי המגן-אברהם, לפי מה דקיימא לן להלכה שאפילו אביו או רבו בכלל 'מפני היראה' הן (ודלא כרש"י), אם כן יש לדמות ברכת רעם וברק לשאלת שלום מפני היראה, שמותרת אף באמצע הפרק.

ואמנם כן משמע בראבי"ה (מז) שהשוה ענייה עם הציבור לדרגת 'מפני היראה' [ולא רק כהשבת שלום מפני הכבוד. וע"ע בלשון הרא"ש ובתשובת הרשב"א תתסב]. אלא שלכאורה יש מקום לחלק בין עניית קדיש וכדו', שאם נמנע מלענות הרי זה כדומה לחוסר כבוד ומורא, לעומת אמירת ברכה, שכיון שעוסק בברכה או בקריאה אחרת, אין שום עדיפות להפסיק מברכה

זו ולברך ברכה אחרת. ואכן זו היא דעת התבואות-שור ואליה-רבה ועוד, שחלקו על המגן-אברהם. וכן משמע בחיי-אדם, שאין לברך עליהם אלא אם שמעו בין הפרקים (ומובא במשנ"ב סו סקי"ט).

'בעי מיניה אשיאן תנא דבי ר' אמי מר' אמי, השרוי בתענית...' הביא שמועה זו כאן, משום הדמיון למימרא דלעיל: **'בעא מיניה אחי תנא דבי רבי חייא מרבי חייא'**. [כבר רמזתי לעיל שבשביל דמיון קל סמכו מסדרי הש"ס הדברים] (מהר"ץ חיות).

'השרוי בתענית מהו שיטעום, אכילה ושתיה קביל עליה והא ליכא, או...' אין הספק אמור אלא בתענית שהיחיד מקבל על עצמו, שמא אין הטעימה בכלל קבלתו, אבל בכל שאר איסורי תורה וכן בתענית צבור הקבועה, כגון ט' באב ויום הכיפורים – הטעימה בהם אסורה. ואמנם אינה אסורה מן התורה כמו חצי שיעור האסור מן התורה – כיון שאין כאן אכילת ממשו של איסור אלא טעם בלבד [ואפילו לפי דעת הסוברים 'טעם כעיקר' – דאורייתא, זהו רק כש'אוכל' ולא ב'טועם']. וגם הלא טעימה לא חזי לאצטרופי לשיעור שלם, הלכך טעימת איסורים אינה אסורה מן התורה אלא מדרבנן. ואפשר שאסרו כן משום הרחקה, שלא יבלע מעט (עפ"י שו"ת הריב"ש רפז-רפח).

בקיזור שו"ע – תערובות (לרב פפיר ז"ל, סי' ה"פ"א הערה 9) כתב בפשיטות (עפ"י אחרונים יו"ד ר"ס צה) שטעימת איסור אסורה מן התורה. ולא ידעתי מאין זו. אדרבה, הרי מבואר בריב"ש (ובפתחי תשובה שם ועוד) שאינה אלא מדרבנן. אכן, אם בולע ממשות י"ל שאסור מן התורה משום 'חצי שיעור' (וע' בריטב"א תענית יב). ושם בזה מדבר. או כוונתו רק כשטועם כזית שלם בפיו, ועפ"י ד' החת"ס (בהגהותיו לאו"ח תקסו) שאו הוי כ'חצי שיעור' האסור מן התורה (מהרב אלי סדן שליט"א). אלא שמסתמת דברי הריב"ש משמע שגם בכזית אין איסור תורה בטעימה. וע' יומא פב, א' עוברת שהריחה בשר קדש... וע"ע בדין טעימה ולחיכה בלשון, במובא בחולין צו.

'עד שיעור רביעיתא' – כי אם יכניס לפיו יותר מרביעית בפעם אחת, חוששים שמא מתוך שלוגמיו מלאים, יבלע קצת בלא משים (עפ"י שו"ת הרשב"א ח"א רסו).

(ע"ב) 'חוזר ואומר אמת או אינו חוזר ואומר אמת'. באופן שאמר 'ה' אלקיכם אמת' וממתין לשליה ציבור, או שהפסיק שם מפני היראה או הכבוד. אבל אם לא שהה ולא הפסיק – פשוט שלא יאמר פעמיים 'אמת' (רא"ש; תלמיד רבנו יונה. ואם לא שהה ואמר 'אמת' 'אמת' – משתיקים אותו, כדין האומר 'שמע' 'שמע'. פוסקים). ומהרש"א כתב שבפשוטו נראה שלר' יוחנן אומר פעמיים 'אמת' אפילו לא שהה, כי אחד מתייחס אשלפניו ואחד אשלאחריו. ויש להקשות לפי דבריו מדוע בין אמת לאמת לא נחשב בבין הפרקים.

'אמרי במערבא ערבית, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלקיכם אמת'. אין להקשות הלא אמרו לעיל (יב): כל פרשה שלא פסקה משה לא פסקינן – כיון שהיו קוראין אותה בבוקר בשלמותה, אין כאן קביעות לפרשה מופסקת. ויש אומרים שמשום כך אינו נחשב הפסק, כי מקרא שלם הוא בסוף אחרי-מות – דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלקיכם (עפ"י ריטב"א. וע"ע רשב"א. ולכן קילס רב יוסף לשמעתא זו – יד המלך (ק"ש); הגהות ר"א לנדא).

גם הגרעק"א תמה הלא אסור להפסיק באמצע פסוק (כבמגילה כב). אך באמת הלא פסוק שלם הוא, כאמור. ואכן המעיין ברשב"א יראה שלא הקשה משום איסור אמירת 'חצי פסוק' (דגמרא דמגילה) אלא מדין שאין קובעים לומר 'חצי פרשה'. ולכן לא תירץ שפסוק שלם הוא כי עדיין אסור משום חצי פרשה, כמו שאמרו לעיל (יב): לענין אמירת פסוק אחד מפרשת בלק, אלא תירץ כיון שלא הזכיר עיקר המצוה, שהוא הנושא העיקרי בפרשה, אין זה בכלל 'חצי פרשה'. וע"ע'ק בכונת הריטב"א.

זוהא בעי לאדכורי יציאת מצרים? – דאמר הכי, מודים אנחנו לך ה"א שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך'. וממשיך 'מי כמוכה... (רש"י). ולפי זה מוכח שאף על פי שלא הזכיר מכת בכורות – יצא. [גם בירושלמי (א,1) משמע קצת שאין הזכרה זו מעכבת בדיעבד]. ואולם ברשב"א (לעיל יא) משמע שהזכרת קריעת ים סוף ומכת בכורות מעכבת, שאם לא הזכירם בברכה – לא יצא ידי חובתו. ודוחק לחלק בין ערבית לשחרית. ואולי היה להם בהמשך הברכה נוסח אחר, שהיה נכלל בו סיפור מכת בכורות. וצריך עיון למעשה (משנה ברורה סו"ק נג. [וכן העיר בהגהות מלא הרועים]).

מה שצידד לבסוף – לכאורה אין נראה כן מדברי הרשב"א כאן, שמשמע שממשיך הברכה כפי הנוסח הידוע. והנה כוונת הרשב"א בדף יא שהזכרת קריעת ים סוף ומכת בכורות מעכבת במטבע ברכת גאולה שתקנו חכמים, אבל לא שהם מחויבים בעצם מצות זכירת יציאת מצרים. וכן משמע מדברי הגמרא לעיל (יג:), שרבי הזכיר הלכה שיש בה יציאת מצרים, וקיים בזה מצות זכירת יציאת מצרים (כן הביא המשנ"ב סו"ק ג).

[ונפקא מינה – למי שלא ברך, כגון שעבר זמן הברכה, וכן אשה שלא ברכה ברכות קריאת שמע [ולהרבה שיטות חייבת במצות זכירת יציאת מצרים] – אין חובה להזכיר דברים אלו. ולפי זה יוצאים בברכת המזון ביום ובלילה במצות זכירת יציאת מצרים שהרי מזכיר היציאה ואעפ"י שאינו מזכיר שם מכת בכורות וקריעת הים. [ואולם צריך לכוין לשם מצוה זו, למ"ד מצוות צריכות כוונה, והכי נקטינן. אלא שיש מקום לדון במצוות מסוג כזה שכל עשייתן מצוה ואין בהן אפשרות של רשות, וכגון תפילה ותשובה וספירת העומר – שמהן אין כוונה מעכבת בהן. והכי נמי י"ל בזכירת יציאת מצרים שבכל אופן שמוזכרה עושה מצוה. ודוקא בכגון תוקע, שאפשר למצוה ואפשר לשיר בעלמא – כוונה מעכבת (וע' בקובץ 'המעין' ניסן תשנ"ז, עמ' 57). ואכ"מ].

ובנידון ההפוך; המגן-אברהם כתב שבשירת הים יוצא אדם ידי חובת זכירת יציאת מצרים. והחתם-סופר חולק על כך, והסכים עמו הגרעק"א, שאין די לזכור קריעת ים סוף, אלא העיקר היציאה עצמה, ככתוב 'למען תזכר את יום צאתך... (ע' משנ"ב סו"ק ג; שבט הלוי ה"א רה, הערה לסי' סז).

ונראה לומר שדוקא בברכת גאולה ד'אמת ויציב / ואמונה' כתב הרשב"א שהזכרת אותם דברים מעכבים בה, כי הם ממטבע אותה ברכה, אבל ברכת 'מודים' שנהגו במערבא, לא תקנו בה דברים הללו. דוגמא לדבר: כל שלא אמר 'אמת ואמונה' לא יצא (יב). וזה דוקא כשאמר 'ויאמר', אבל לא אמר פרשת יציאת, אומר 'מודים' ללא 'אמת ואמונה', כמו שכתב רבנו מנחם – הובא בכסף משנה הל' ק"ש א.ז.

'כל הקורא ק"ש בלא תפילין... כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבה בלא נסכים'. ע' דרשות בית ישי לג הערה ו.

*

'קבלת עול מלכות שלמה – אמרו, נפנה פירוש, מכל גילולי תאות עולם הזה המותרות אשר לא לשם שמים, ונטול ידיו – שמעתי שזה רמיזת רחיצת ידים על סילוק נגיעות. ויש לומר עוד, רומז על הרחיצה ממה שכבר נתלכלכו כלי המעשה מאותם הטינופות, ירחצם במי הדעת וטהר. ומניח תפילין – כמו שכתב ביערות דבש, שהוא חותם שם שמים שנושא עליו, כמו עבד שנושא הנשקא מאדונו לאות שהוא אדונו, ועל ידו לעצמו ועל הראש לאות לכל עמי הארץ כי שמא דמרא עליה (ע' לעיל ו). וקורא קריאת שמע – קבלת עול מלכות שמים ועול תורה ומצוות, ומתפלל [גם זה מכלל מלכות שמים כמו שכתבו התוס' (ר"ה ומנח), כי קריאת שמע אינו לנוכח

הש"י מה שאין כן תפלה כדפירש רש"י (להלן כה.), ושלימות המלכות שמים שיהיה לנוכח הש"י, ואחר כל ההכנות אלו אז מתפלל' (צדקת הצדיק – ו. ויסוד הדברים במי השלוח (ח"ב לקוטי הש"ס). ושם מפרש 'יפנה' ריחוק ליצנות, 'יטול ידיו' – סילוק נגיעות). ועוד בצדקת הצדיק (רכ): '... גם כפשטיה, הנקיות בגוף מבטל מחשבות זרות, וכמו שאמרו בירושלמי (ג,ה) דלכך מרחיקין מצואת קטן לפי שמחשבותיו רעות. ועיקר מה שנקרא 'מחניך קדוש' בהרחקת הצואה הוא מפני המחשבות זרות ורעות שבאות משם, שהקדושה הפוכו, ולכן אמרו 'יפנה ויטול ידיו ויניח תפלין ויקרא ק"ש... וזו היא קבלת עול מלכות שמים שלימה' – גם יפנה מכלל הקבלת עול מלכות שמים'. וכענין הזה מובא בשם הרה"ק ר' זושא מאניפולי, שמחשבות זרות באות וקשורות לעצירות – ע' תורת הרבי ר' זושא' אות קסה. וע"ע אמרי פינחס עט.

דף טו

נספחים

על התפילה

'התפלה – אם היא מצוה מעשית אצלנו, אחרי שערכו לנו אנשי כנסת הגדולה נוסח ערוך ומסודר בלתי משתנה – הנה אמנם מצוה עיונית בעיקרה, וחובת הלב, וכל שלא יצא חובתה מצד הלב – לא עשה גם במעשה מאומה, שאין תפלה אלא עבודה בלבו של אדם, כמו שאמרו ולעבדו בכל לבבכם איזו היא עבודה כו' – הנה עבודה בכל לב שנדרש מן האדם לפני בוראו יתברך היא תפלה. אין לו לאדם שעה אחת בעולמו שחפציו הושלמו ותאותו בידו, אך הוא תמיד כמשתדל לבקש את החסר לעמדו וקיומו, וכרוּדף להדוף מעל ראשו צבא הפגעים אשר יסבבוהו יכתירוהו לבקרים, ואם אחרי חוזק החפץ ושקידת ההשתדלות ישכח את יוצרו, אדון כל המעשים ולא יעזרהו כל הכנותיו – היסכנו תפלותיו? אוצר של מילים, צפצוף הפה! הזו מצות תפילה? לכבד בפה והלב רחוק! הלא יספות חטא על פשע על לב האבן אשר לא ימס מזרם קדש אשר ימטירו עליו מסדרי התפלה בעוזו קדשם, אשר הסתירו בכנפי מערכי תפלתם, והוא נרדם בתרדמתו העמוקה ולא יעור לקול הקורא!

האמנם הדבר פשוט ומורגש בשכל, אכן מה מאד יכבד על האדם להרפא מחולי זה ולהשתלם במצות התפלה, כי אם אמנם עשיית תפלה קבע הוא נמאס במושכל ראשון, אבל עשיית תפלה רחמים ותחנונים לפני המקום ב"ה הוא מן השלימות היותר גדולה והקנין היותר נבחר לאדם על פני חלד. ואמרו איזו פרשה קטנה שבתורה שכל גופי תורה תלוין בה **בכל דרכיך דעה**, הנה הידיעה של השגחתו ית' בכל הדרכים שהאדם דורך, זהו כל גופי תורה.

ואמנם אין בידינו דבר מבוא ערוך ומסודר להורות לפנינו הדרך הישרה לפתח לב ולהרגיש כליות, זולת עמל התבונה בתורה שבעל-פה, ורק העיון בתורה והעמל בה היא הרפואה היחידה והכוללת הכל לכל תחלואי הנפש. התעדנות הנפש – בכלכלת התבונה תלויה, ולפי רב הכלכלה וטוב, תגדל הנפש ותחל להרגיש רגשי קדש ואצילות שמימי, להכיר פליאות השגחתו יתברך ורחמי המרובים על ברואיו יום יום.

אמנם על האדם להכן לבבו אליו יתברך, ולזכור תמיד תעודתו. כי אמנם כמו שחכמת היראה צריכה לעזרת לימוד התורה וחכמת ההלכה – כן צריכה היא קנין התורה לעזרת חכמת היראה, ועוזרים הם זה את זה ומגדלים זה את זה כאשר ישתדל האדם בשניהם יחד, ויעכבו זה את זה, אם יתרפה האדם באחת מהן.

אמנם אחרי שהשתדלות והשקידה קניני האדם במעלות הנפש, כקניניו בעושר ורכוש, שאמרו מה יעשה האדם ויתעשר – יבקש ממי שהעושר שלו, כן בעושר הנפש, ישים האדם פניו תמיד ליוצרו, שיחוננו ויבינהו בתבונת התורה, וכמו שתקנו אנשי כנסת הגדולה בתפלת שמונה-עשרה ברכה על הדעה, ובתפלת אהבה-רבה ובקדושה דסדרא ובברכת אלקי נצור אחרי התפלה, ובברכת בריך שמייה ובעוד מקומות. ועל האדם לזכור תמיד ולהתפלל מקרב לב.

והנה אמרו מיום שחרב בית המקדש כל השערים ננעלו חוץ משערי דמעות, ואם יזכה האדם להרגיש את הרע והנמאס בהעדר ידיעת-התורה, עד שימס לבבו בבכי לפני המקום ב"ה, הנה ידע האדם כי כבר זכה הרבה ואשרי חלקו, וכבר מובטח הוא שתפלתו נשמעת, אך על האדם להוסיף שקידה על שקידתו יום יום, כי האדם כעץ השדה הולך וגדל כל ימי חלדו, והעמל וההשתדלות הן הנה הנקראים 'חיים' באמת' (מתוך אגרות חזון איש ח"ג קנא).

'... אשר ללשון של החסיד – שוה היא בכל למחשבה ואינה מוסיפה עליה. ונמצא שאין תפילת החסיד דבר שבמנהג או שבהרגל, כשירת הזורזר והתוכי אלא כל מלה מחשבה עמה וכוונה בה. בדרך זו תהיה שעת התפילה לחסיד כגרעין הזמן ופריו, ושאר השעות תהיינה לו כדרכים המוליכות אל שעה זו שלבואה הוא מצפה, כי על ידה הוא מדמה אל העצמים הרוחניים ומתרחק מן הבהמיים. וכשם שהיו לו שלש עתות התפילה שבכל יום – פרי יומו ולילו, כך יהיה לו יום השבת לפרי השבוע, כי יום זה מזומן להדבקות בענין האלוהי. וכל עבודת החסיד היא בשמחה, לא בכניעה – כמו שבארנו למעלה (ע"ש ב.ג).

והנה ערך כל אלה לנפש הוא כערך המזון לגוף, שכן תפילת אדם טובה לנפשו כשם שהמזון תועלת לגופו. וכן ברכת כל תפילה שורה על האדם עד שעת תפילה שאחריה, כשם שכח הסעודה שסעד מתקיים בו עד שיסעד סעודת לילה. אולם ככל אשר תתרחק שעת התפילה תלך הנפש הלך וקדור מטרדות העולם הבאות עליה, וביחוד אם יביאנה ההכרח להימצא בחברת ילדים נשים או אנשים רעים ולשמוע דברים העוכרים זוך נפשו; דיבורים מגונים או שירים שהנפש נוהה אחריהם עד שאי אפשר להשתלט עליה. אך בשעת התפילה מטהר האדם את נפשו מכל מה שעבר עליה בינתיים ומכין אותה לקראת העתיד (מתוך ספר הכוזרי ג.ה).

'... וכל מגמת היצר הרע – לעכב התפלה, כידוע לכל עובד ה', וכדאיתא מאן דנצח לחוויא לנטוב ברתא דמלכא. והאמת כי אין עצה להתפלה רק כפי עבודת האדם בכל מעשיו כך הוא יכול לפתוח פה בתפלה. לכן קראוה עבודה שבלב – שתלוי בהשתוקקות הלב בכל היום בכל מעשיו...' (מתוך שפת אמת ויצא תרמ"ד).

'... ולכן יסוד עבודת האדם הוא התשוקה, כמו שאמרו חכמים 'עבודה שבלב' זו תפלה, היינו תשוקת התלהבות הלב תמיד להתדבק בו ית' הוא עיקר העבודה, כי לעולם אין מנוחה להצדיק, כאשר מתקן מעט הגוף אז הדעת מתרבה ביותר ולכן יש תמיד התשוקה לקרב הלבוב להפנימיות...' (שם וישלח תרל"ח).

ע"ע: רסיסי לילה יב.

'ובדוק ומנוסה, אם יתפלל אדם שחרית וקריאת שמע בכוונה, שבו ביום יזכה לדבר מצוה ויצליח בעסקו, ואף שלשעה יחשוב שאינו – בסופו ימצא שכן הוא, ואין צריך לומר שיצליח בו ביום בתורה, ומצוה גוררת מצוה. וכן להיפוך – אוי לי על שברי, בעת שאיני מתפלל בכוונה כראוי כל היום אין שמועתי בתורה מכוונת וקרעים אלביש, ולהיפוך: אם אזעק ואשוע לה' מקירות לבבי בתפילה לחונני דעה כי דלותי עד מאד בעוה"ר, אף הוא ירחם עלי להאיר עיני בתורתו. ולכן עם נבון וחכם! אל תאמרו הא דעדיף זה מחברו לרב שכלו ועוצם חכמתו ובינתו – לא כן הוא! שקר נחלתם! רק מתת ה' הוא, כאשר נוחיל טובו וחסדו הגדול, רב תפילה ותחנונים. ואין

לך דבר שמזכה לאדם להשיג ישרות התורה ולפענח מצפונים בדרכי יושר ואמת אלא להתפלל לה' בדמעה שישבו וירחמנו, כי א' שומע תפילה הוא וקרוב לכל קוראיו באמת' (מתוך יערות דבש דף כח:).

ואין צורך להוסיף משהו על דברי הגאון זללה"ה ודי לנו מה שהעיד על עצמו כי הצלחנו להגיע לשמועה מכוונת תלויה בתפילה בכוונה כראוי מקירות לבבו. ומה נפלא כי דווקא גאון כמותו הכריז כי גדלות בתורה אינה תלויה בכשרונות וכי שקר הוא לחשוב ככה, ורק ברוב תפילה ותחנונים!

דוגמא חיה למה שכתב היערות-דבש הננו מוצאים בספר 'שעורי מרן ר' פסח מקוברין' בתולדותיו: 'בסלוצק התחולל המפנה הגדול בחייו. עד עכשיו לא היה מאלה המצטיינים בגאונות תורנית, והנה מעשה בנוכחותו שכמה צורבים מהישיבה התנצחו בסוגיא מן הסוגיות ותוך כדי שקלא וטריא השמיע רבי פסח מצדו הערה בלתי חשובה בנושא הנידון, אשר תוכנה – שהעיד כביכול על קוצר המשיג – גרם לגיחוך בקרב הנוכחים ששמעו את דבריו והעלו חיוך על שפתותיהם. תקרית זו שברה את רוחו של רבי פסח זצ"ל באופן מזעזע. הוא התישב ליד הגמרא והתיפח בבכי, והיה מתמוגג בדמעות שלישי, עד שנרדם, ובחלומו נתגלה אליו בחזיון שמבטיחים לו סיעתא דשמיא, ושיתחזק ברוחו ויתחיל מעתה ללמוד בעיון החל ממסכת בבא קמא, ויאורו עיניו בתורה. ויהי בהקיצו זכר את דברי החלום ותיכף ומיד פתח במשנתו מתוך עיון נמרץ הדק היטב, והרגיש איך הוא חודר למעמקים ונעשה כמעין הנובע, מפליא בהגיונו הנוקב והבהיר ושופע חידושי תורה למכביר. הוא התמסר מעתה לשקידת התורה במשנה מרץ. תוך ימים לא רבים רכש לו בקיאות והבנה יסודית בשלושת הבבות בסדר נזיקין והתחיל לפזר מאוצרות רוחו לאחרים' (מתוך 'עלי שור' עמ' קכז).

'... ואין לך שעה מאושרת יותר משעת תפילה בדמעות כששוכחים כל העולם, והאדם מוריד דמעות לא רק כדי לפתוח שערי תפילה כאמרם ז"ל פ"ד דב"מ דכל השערים ננעלו חוץ משערי דמעות, אלא שאין לך דבר שמביא שמחת הנפש לגולל משא הטרדות והבלים, ומקרב לאב הרחמן, כמתפלל בדמעה מתוך כוונת הלב ושר לאדם שיש לו שעות מאושרות כאלה...
... אך הגאונים הגדולים והצדיקים האמיתיים זכו שזה וזה נתקיים בידם, וידוע מה שהעידו בשם מרן החתם-סופר שאמר על עצמו שזכה להתפלל כל תפילותיו בכוונה, ובדמעות, וידוע כזה גם מדודי זקני הגאון הקדוש מהר"י גרינואלד זי"ע אב"ד סאטמר, שמעינות הדמעות שלו היו פתוחים לעולם וכל תפילותיו בלהט קודש, וכן זכיתי לראות גאונים אמיתיים בהרבצת תורה וגם בעסקי ציבור והנהגה, ובכל זאת ממש כל תפילותיהם דרבקות ובהשתפכות הנפש, והקב"ה יתן גם חלקינו עמם, ויתרבו בנו שעות תפילה כאלה.

איברא יש עוד תקנה להשלים ענין הנ"ל – שיתבודד לפעמים בינו לבין עצמו ורק לנוכח ה' עיניו – וזה על דרך קומי רני בלילה... שפכי כמים לבך נכח פני ה' וגו', והיינו כשהוא רק נוכח פני ה', וזה מסוגל מאד לפני אבינו שבשמים שירחם על נשמתו, ויקבל תפילתו ודמעתו ברחמים, ובדוק ומנוסה הוא אצלינו מנעורינו – ויהי רצון שיתרבו שעות כאלה' (מתוך שו"ת שבט הלוי ח"א).

'... כי אף בענינים כאלו כשאדם משתוקק לאהבה ויראה, יוכל גם כן לחמוד להם כחמדת עולם הזה, וצריך האדם שהשי"ת יסכים עליו שכונתו באמת לשם שמים, וכל זה הוא מפני שיש מסך

המבדיל שמסתיר לפני האדם שאינו מביט להשי"ת בכל פרט ענין, אבל כשיהיה עיני האדם פקוחות להביט בכל דבר להשי"ת אז הוא מבורר בכל פרט ואז יהיה מותר לו להתפלל על כל דבר, יען שיראה שהכל הוא מהשי"ת, ולעת עתה דבר זה נסתר; – וכדאיתא בגמרא (ברכות לא) כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה וכו' וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות – והיינו אף שנגד עיני רבי עקיבא היה הכל מבורר, אכן מפני שלעין הצבור לא היה כל כך מבורר לכן לא הרבה בתפלה; – כי כל התפלות שאנו מתפללין על פי סדר שסדרו אנשי כנסת הגדולה, המה רק שיתגלה שהכל הוא מהשי"ת, ואז נוכל להתפלל להשי"ת לבדו ולא יהיה שום מסך המבדיל, שאז יהיה התפלה בלב ישראל בקביעות, כמו שכתוב ואני תפלה – היינו שהוא עצמו הוא התפלה, שהוא רואה תמיד נכחו את השי"ת, שבלעדי ה' הוא חסר מכל ואין לו שום חיים בלתי כשיתחבר להשי"ת. וזהו שורש התפלה שהוא לשון חיבור, כמו שכתוב נפתולי אלקים נפתלתי. והענין הוא כמשל מלך שאמר לבנו שבל יראה פניו רק כל מה שיצטרך אליו ישלח דברו על ידי שליח, והיה משלח תמיד ע"י שליח בקשות רבות וכל הבקשות לא היו רק שיוכל לראות פניו ולא יצרך לדבר אליו עוד ע"י שליח... ועל זה התפלל דוד המלך ע"ה שבתני בבית ה' כל ימי חיי לחיות בנועם ה' ולבקר בהיכלו – שלא יצטרך לממוצע רק לבקש מה' פנים בפנים'.

(מתוך מי השלוח ח"ב פרשת קרח)

פעמים יש לעבוד להשם יתברך בנשמה לבד, דהיינו במחשבה, והגוף יהיה עומד במקומו, כדי שלא יחלה כשישתמש בו הרבה, ולפעמים יכול אדם לומר התפלה באהבה ויראה והתלהבות גדול בלי שום תנועה, ויהיה נראה לאדם אחר שהוא אומר אותן דברים בלי שום דבקות, וזהו יכול האדם לעשות כשהוא דבוק מאד להשם יתברך אז יכול לעבוד אותו בנשמה לבד באהבה רבה וגדולה, וזה העבודה הוא יותר טובה והולכת במהירות יותר ובדביקות יותר להשם יתברך, מהתפלה שנראה בחוץ על האברים. ואין להקליפה אחיזה בזו התפלה שכולו הוא בפנימיות' (צוואת הריב"ש יג; כתר שם טוב כב)

*

הנה קטעים מלוקטים מספר 'חסידים ואנשי מעשה' לזקני ר"א כי טוב זצ"ל: 'מקצת מחבריו שהלכו בדרך עמו והתנהגו כמנהגיו (המדובר של רבי שניאור זלמן מלאדי בצעירותו), כשרצו לעמוד על סוד תפילתו שהוא מאריך בה הרבה מאד – השיב להם: כל ימי אני דואג על שאני מקצר בתפילה ואתם אומרים עלי שאני מאריך בה. משל, למי שקיבל רשות להכנס לפני ולפנים בתוך היכלו של מלך, ולדבר עם המלך בלשון 'אתה', ולפרט לפניו את כל משאלותיו. והמשאלות מרובות הן כל כך, והלב מלא הוא כל כך שיכול לשפוך שיחו כל היום וכל הלילה, והעונג הוא עצום מכל החזיון שבהיכל המלך, והנפש יוצאת על כל תיבה וכל הגה מן התפילה, שהרשות נתונה עליה להוציאה בשפתים, ואין המלך מואס בתפילה וכמה שהיא תארך – ואין אוכל אני להיות נחפו לסיים תפילתי ולצאת מהיכלו של המלך, וכל ימי חלדי לא יספיקו לרנן לפניו תפילה אחת שלמה!?!...'

'... ועוד נאמר 'התהלך עמו בתמימות'. 'לך' או 'הלך' לא נאמר אלא 'התהלך'. שההולך מטרה יש לפניו וכוונה יש בהליכתו, מה שאין כן המתהלך להנאתו בלי שום כוונה. כלומר אפילו שאין דעתך נתונה לךך אלא מתהלך אתה לך, בכל הליכות חייך כהרגלך – גם אז תמים תהיה. הא למדת שאפילו יתמם אדם עשיותיו כתורה וכמצוה, עדיין אינו תמים עד שיתהלך בתמימות – מאריה דאברהם מנין לאדם כח כזה?

עובר אדם את ימי חלדו בעולם וכמה מרובות וכמה משונות הליכותיו! ידיו עושות מעשים של מצוה ומעשים של רשות, פיו ממלל דברים של צורך ושל בטלה, מוחו ולבו הוגים מחשבות מדעתו ושלא מדעתו, עשתונות ודמיונות, רצונות וחיוניות, בהקיץ ובחלום; תענוגות ויסורים, שאננות וטירודין, מעדנות וטינופין – זו מנת חלקו של אדם בכל אשר הוא מתהלך בימי חלדו – היוכל אדם לעבור בכל אלה ולהתהלך בהם בתמימות?! – כלום אפשר שיהיו כל מעשיו תמימים ושלמים וכל פעלו תם ושלם וכל הליכותיו באות לידע ולהיודע כי 'אין עוד מלבדו' – האפשר? – אלא שכך הוא רצונות יתברך, ומי אתה שלא תכפוף קומתך עם כל איבריך, כדי להיות מרכבה לרצונו?...

ועוד הוא אומר: 'ותצפה לו'. הכיצד? אלא שאם יהיה האדם עצמו צדיק וחסיד ולבו שמח על הטוב ועל הרע בשוה, שהכל מה' יתברך, ואינו מתאוה אלא למה שניתן לו ודי לו – עדיין אינו נקרא תמים עד שיצפה לו! יצפה, אל מה? והלא אין האדם מצפה אלא לדבר שעדיין לא בא, ואם ה' לא ציוד למה יצפה אליו האדם? – אלא שכך הוא רצונו של מקום, ומי אתה שלא תבטל רצונך מפני רצונו; צפה לו שיתן לך חפץ לך – וזה סוד התפילה!...

'מעשה שהיה אצל אחד מתלמידי תלמידיו של הרבי ר' בונים מפשיסחא, הלא הוא ר' צדוק הכהן מלובלין. (זכות נתגלגלה לבעל הספורים שלפניכם, ששמע את סיפור המעשה מפי אביו ז"ל שהיה בשעת מעשה ובמקום המעשה – אצל רבו 'הכהן' ז"ל) ומעשה שהיה כך היה: בא אליו אברך אחד להסתופף בצלו, ואותו אברך חסיד וירא שמים, למוד היה להגביה קולו בתפילתו ברעש גדול ובתנועות עצומות עד אשר נעו אמות הספים, כדרך שהיה רגיל לראות אצל רבו הראשון. חסידי הכהן שלא היו רגילים בכגון אלה ולא זו הדרך שהיתה לפי רוחם, ביקשו ממנו לחדול ממנהג זה שבידו או למצוא לו מקום אחר לתפילתו. ויהי כדברם אליו פעם בפעם ולא שמע אליהם, ועוד הוסיף כהנה וכהנה תנועות וגניחות ויללות, ובאמצע תפלתו היה מתחטא בלשון יידיש בקריאות כגון 'טאטא-זיסער' ו'דערבארמדיקער פאטער' ובדומה לזה, עד שפקעה סבלונתם של בני החבריא כי בילבל עליהם את תפילתם ולא יכלו שאת עוד, וינהגו בו מנהג של חסידים אנשי מעשה: עודו עומד בתפלתו מתחו אותו על השולחן והרביצו בו 'משכנתא' המפשטת עקמומיות שבלב...'

כל הפעמים שהיו חבריו מציקים לו, היה אותו אברך מן הנעלבים ואינם עולבים, הפעם לא יכול להחשות עוד, כי באמצע התפילה עשו בו מעשה וקנאת ה' צבאו-ת אכלתהו (כפי שדימה בנפשו). עתה, גמר בדעתו, אלך ואספר את כל הדברים לרבנו.

אותו אברך ירא שמים היה, ואף על פי שלא נעמו לו הדברים אשר שמע מפי רבו, שהרי לא אותו הצדיק אלא את בעלי פלוגתתו, אף על פי כן כשיצא מבפנים לא הסתיר דבר מכל אשר אמר לו הכהן.

נכנסתי וסיפרתי לרבי את כל אשר אתם עושים לי בזמן תפילתי ואת אשר עשיתם עמדי היום.

ויהי כאשר כליתי את דברי, כה היו דבריו אלי: כבר היה מעשה דומה לזה בזמנו של הרבי ר' אלימלך. שהיה שם תלמיד אחד שהרגיל עצמו לעשות כמעשי רבו, והיה משמיע קול גדול בתפילתו בתנועות והעויות ורעש גדול, כדרך שהיתה דרכו של הרבי ר' אלימלך להתפלל בהתרגשות עצומה וכל עצמותיו דא לרא נקשן, ואדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת. והיו חבריו של אותו תלמיד גוערים בו, שלא היתה דעתם נוחה מדרכו. וכשבא אותו האברך לפני הרבי ר' אלימלך והתאונן על חבריו שמציקים לו ומלעיגים עליו, אמר לו הרבי: והלא הדין עמהם, שהרי עברה היא בידך שאתה עובר על לא תפנו אל האלילים. אלילים – הוא מלשון אל, כלומר דבר שאין בו ממש, ומי שפונה לדבר שאין בו ממש ועושה ממנו עבודה הרי הוא כעובד עבודה זרה. שכן אם אדם עומד בתפילה ובלבו יקוד כיקוד אש, והאש פורצת מתוכו בתנועות נרעשות ובקולי קולות – נאה ויאה; אבל מי שעושה כן ולבו בל עמו אלא שראה את רבו עושה כך – הרי הוא בכלל פונה אל האלילים...

ומושלי משלים שבין החסידים היו אומרים בזה משל נאה. משל לאדם הטובע בנהר והוא אחוז אימה ופחד, והרי הוא צועק בקולי קולות ומקרטע בידיו ורגליו – – – ואילו אם יעמוד אדם ביבשה ואין פחד לנגד עיניו ויעשה כמעשה הטובע בנהר – כל עצמו צריך בדיקה שמא אין דעתו שפויה עליו... ומקרא מלא הוא לך דומיה תהלה, ומה ה' אלקינו דורש מעמנו – כי אם הצנע לכת' (ע"ע: לקוטים יקרים דף טו. אור האמת דף פג).

לא יעמוד חסיד מקוצק להתפלל אלא אם טיהר לבבו תחילה, ופינה אותו מכל מחשבות נכר כדבעי, שבפתחו אחר כך את פיו בתפילה לפני הקב"ה יהיה פיו ולבו שוין. זכה, הוא בא לטהרת הלב מיד; לא זכה, אינו זו ואינו עייף מליגע שעות הרבה עד שמכשיר את הלב לתפילה. על כן לא היה קבע לזמן תפילתם של חסידי קוצק, פעמים מקדימים ופעמים מאחרים, הכל לפי מה שלבם הגיע לכוונה. ואולם לעולם אינם בטלים מיגיעה'.

מוכן אני (המדובר על ר' יחיאל מיכל מזלוצ'ב) לתפילה מעלות השחר כשאני שם את טליתי על שכמי, ומלוח אני בהילוכי הלוך ושוב את תפילותיהם של כל ישראל משעת 'הנץ' ועד האחרון שבהם, וכשכילה האחרון את תפילתו, באים מצדיקי ישראל לפני אביהם שבשמי סומאספים כל דילוג וכל תפילה קטועה שישראל טרודין לא התפללו כראוי, ומנשקים אותה ומחבקים אותה וגורדים את כל הקליפות ממנה עד שהיא יוצאת מזהירה ככוכבים – ונמצאתי מתפלל עם כל הצבור יחד...

ואחד מתלמידי חבריו, הלא הוא ה'חוזה' מלובלין, כך הוא באר פסוק בתהלים ה' יספר בכתב עמים – 'כתב עמים' זה מהו? אלא איזהו דבר של כתב שיש רק לעמים ולא לישראל והוא שייך למספר? – הוה אומר: זה הספרה 0 (אפס). אדם כותב אפס זה פעם אחת, ואפילו פעמים הרבה, ועדיין אין במשמעות הכתב הזה מאומה, ונשאר אפס כשהיה. אלא מכיון שהוא כותב אחריהם ספרה אחת של ממש, אחת או שתיים – מיד נעשים כל האפסים שמאחוריו, גם הם מספרים של ממש גדול. וכשיבוא הקב"ה לספור את צדקותיהן של ישראל, אף הוא כך יספור. יראה כל מעשה של 'מלומדה' ובלי נשמה שעשו ישראל, וכן כל תפילה של מלמול שפתיים בלי כוונת הלב, כאילו אין ואפס היו. רק אם תבוא אחריהם מצוה אחת עם נשמה, ותפילה אחת עם כוונה – מיד יחשב להם את כל שאר צדקותיהם הקודמות כצדקה של ממש...

וכשם שהדבר הזה שייך ביחיד, כך הוא שייך בכל הצבור באיתכללא. אימתי – כשהצדיק מחבר תחילה את נפשו עם נפשות כל ישראל עד שנעשים נפש אחת, וכשהוא ממתין להם בתפילתו אחרי תפילתם הם – מיד נעשות כל התפילות הללו יחד, תפילת ניחוח אחת שעולה למרומים ומכפרת על כל עם ישראל...!

'לא היה בניקלשבורג משום חידוש כלל, אם אמרו: ירד הרבי ר' שמעלקא לפני התבה בשבת זו. הרי כבר אמרנו, שלוי היה, מבני בניהם של הלויים והמשוררים בבית המקדש. אכן, כך היה עושה בשבתות הרבה שהיה מניח את חזן בית הכנסת להתפלל בתוך כל הקהל, ועשה עצמו שליח צבור במקומו. כשעמד הרבי ר' שמעלקא לפני התבה לא היה מקצר בתפילתו ולא היה מאריך בה יותר מדי. אעפ"כ לא היתה קצבה קבועה למידת הזמן שארכה תפילתו. סימן הכר זה היה בתפילתו של הרבי ר' שמעלקא השליח-צבור, שלא היתה דומה תפילה אחת לשניה, לא באורך הזמן ולא בניגונים שהיה מזמר בשעת התפילה, אף לא בנעימת הקול, שלפעמים היה מגביהה ולפעמים מנמיכה, פעמים מרחיב ופעמים מקצר, פעמים קולו מלא רעדה ופעמים הוא מלא בטחה ושמחה וכו'.

ולמה כן? – שהבא להתפלל, כל שכן מי שבא להתפלל כשליח צבור, לא בגרונו מסדר לו את תפילתו אלא במערכי הלב צריך שתהא סדורה לו. פתוח הלב – עמוד בתפילה, ח"ו סגור הלב – למה תידחק אתה להעשות שליח צבור? שמא יש כאן מי שלבו פתוח יותר מלבך, יבוא הוא ויהיה שליח צבור ואתה עמוד במקומך! –

לא עבר הרבי ר' שמעלקא לפני התבה, אלא אם הרגיש בעצמו שראוי הוא באותה שעה להוציא מלבו דברים אשר ייכנסו לתוך לב כל שומעיהם. בדברים שבלב תליא מלתא והכל יודעים שאינו דומה פתחו של הלב ביום זה כפתחו ביום אחר. הצדיקים עולים תמיד והולכים מחיל אל חיל, ואין לך יום שאין יראתו מרובה משל קודמו. ולא עוד אלא ששונים הם פתחי הלב זה מזה, שפעמים נפתח הלב במידת האהבה ופעמים הוא נפתח במידת היראה. פעמים שהלב שמח ופעמים שדואג, פעמים שהדעה צלולה וככל שהמתפלל מסלסל בתבה וממשמש בה, הוא מוצא תוספת של טעם – אז הוא מאריך בתפילתו; ופעמים שהדעת צלולה עוד יותר וזכה היא כבשעת ברייתה, בשעה שירדה מן השמים – אשרי אדם הזוכה לכך, שאז הוא נישא בתפילתו כעל כנפי מלאכים ומטייל בעולמות העליונים של התפילה אדם שמטייל בביתו וסוקר בסקירה אחת את הכל – אז הוא מקצר בתפילתו, ויש בקיצורו יותר משיש באריכותו. וכי התפילה כטלית היא דומה, שנותנים לה את מידתה מידת אורך ומידת רוחב, מידה אחת לכל יום?... (ע"ע צוואת הריב"ש דף ד:).

יש אומרים שאין איסור אלא כששוכב וקדקדו למטה אלא שמטה מעט על צדו, אבל כששוכב על צדו ממש מותר. ויש אוסרים אף באופן זה מלבד בבעל בשר או כגון שכבר פשט בגדיו, שלא הטריחוהו לחזור וללבושן (עפ"י תר"י להלן כד.).

ו. תניא סומכוס אומר: כל המאריך באחד – מאריכים לו ימיו ושנותיו. א"ר אחא בר יעקב: ובדלי"ת. ויזהר שלא לחטוף החי"ת (רב אשי. יש ראשונים שכתבו להאריך מעט בחי"ת, כדי להמליך בשמים ובארץ. ויש חולקים). רבי ירמיה ישב לפני רבי חייא בר אבא, והיה מאריך הרבה ב'אחד'. אמר לו: כיון שהמלכתו למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים, שוב אינך צריך.

בפוסקים מובא המלכת ה' בשמים ובארץ, ולא הזכיר 'שבעה רקיעים', ואין לחשוב כן אלא 'בשמים ובארץ' סתם, שמלבד שמנין הרקיעים אינו מוסכם, גם הלא יש מציאות למעלה מהרקיעים ולמטה, ועל כן יתכוין רק בשמים ובארץ שזה כולל כל מה שלמעלה ומה שלמטה (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ה ה,ב. יצוין שבכמה ספרים מוזכרת כוונת 'שבעה רקיעים' בק"ש, כגון בספרי הח"ח. וע' גם נתיבות שלום ואתחנן ועוד).

דפים יג – יד

כ. מהם דיני הפסק לשאילת שלום והשבתו –

א. בקריאת שמע וברכותיה.

ב. בקריאת הלל ומגילה.

א. בקריאת שמע וברכותיה, באמצע הפרק; לדברי רבי מאיר, שואל מפני היראה, ואין צריך לומר שמשיב לו. ולדברי רבי יהודה, שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד.

בין הפרקים; לר"מ, שואל מפני הכבוד ואין צריך לומר שמשיב. לרבי יהודה, שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם.

א. 'מפני היראה' – פרש"י: מאדם שהוא ירא מפניו שמא יהרגנו. והרא"ש רשב"א וטושו"ע כתבו שגם אביו או רבו בכלל 'מפני היראה'.

ב. הלכה כר' יהודה. וכתבו אחרונים שעתה אין אנו נוהגים לשאול בשלום בעת התפילה, וכיון שכן אם אינו שואל או משיב, לא ייראה הדבר כולזול ופגיעה בכבוד, הלכך אין לשאול ולהשיב מפני הכבוד והיראה, מלבד בחשש סכנה, שאז מפסיק גם בפסוק 'שמע ישראל'.

ג. בכל מקום שאסור להפסיק – אין חילוק בין לשון הקדש לשאר לשונות (תוס' ועוד).

ד. כתבו התוס' שעניית קדיש וקדושה לא גרעה מהשבת שלום מפני הכבוד, שלהלכה מותרת אפילו באמצע הפרק. וכן נהג רבנו תם. וכן נוטה דעת רבנו יונה, ולזה הסכים הרא"ש. ויש חולקים וסוברים כיון שעוסק בשבחו של מקום, אין לו להפסיק בעבור שבח אחר. כן דעת הר"מ מרוטנבורג ועוד.

ולענין עניית 'ברכו' – השו"ע (ג,סו) כתב שעונים.

ולענין ברכת רעמים וברקים – מחלוקת האחרונים.

עניית 'מודים' – כתב בתרומת הדשן (ב) שיש לענות. ופסקו אחרונים (סו,ג) שאין לומר אלא תיבות 'מודים אנחנו לך'.

יש מי שצדד שכל מה שדנו הפוסקים להפסיק לענית קדיש וקדושה – אין זה בדרך חיוב אלא רשות, משום שהעוסק במצוה פטור מן המצוה (ע' שו"ת יביע אומר ח"א ה,ז. ולכאורה פשוט דברי

הפוסקים אין מורה כן. וגם נראה שמוכה מגמרא להלן כא: שפוסק לענית איש"ר אפילו עוסק במעשה מרכבה, ומשמע שם שחיוב הוא. ע"ש. גם אילו היה כאן ענין 'עוסק במצוה...' הלא י"א שאיסור יש להפסיק ולעבור למצוה אחרת. ולכן נראה לכאורה שכאן חייב להפסיק ולענות מפני שהימנעותו מענייה עם הציבור נדמית כולוול).

- ה. בפסוק ראשון של קריאת שמע, וכן ב'ברוך שם' – בכל אופן אין להפסיק.
ויש אומרים שבאמצע פסוק לעולם אין להפסיק אלא בגמר ענין (עפ"י משנ"ב. ומחלוקת היא בירושלמי האם כשהתירו להפסיק באמצע הפרק, אף באמצע פסוק התירו).
ו. מותר להפסיק מפני הפסד ממון אפילו באמצע הפרק, מלבד בפסוק 'שמע ישראל' וב'ברוך שם' (עפ"י משנ"ב).
ז. גם נכרי נכבד הרי זה בכלל 'מפני הכבוד' (עפ"י 'התעוררות תשובה' קעה. וע' מגדים חדשים).

[הקורא את שמע לא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתותיו ולא יורה באצבעותיו. והעושה כן עליו הכתוב אומר ולא אותי קראת יעקב. ודוקא בפרק ראשון אבל בפרק שני מותר לרמוז במקום הצורך (עפ"י יומא יט:). ויש מן הפוסקים מחמירים אף בפרק שני, אבל לדבר מצוה ודאי מותר (ע' משנ"ב סג סק"ח)].

- ב. רבי חייא אמר: פוסק בהלל ובמגילה, ואין בכך כלום. רבה אמר: ימים שגומרים בהם את ההלל – בין פרק לפרק פוסק, באמצע הפרק אינו פוסק. ימים שאין גומרים בהם ההלל – אפילו באמצע הפרק פוסק.
א. הלכה כרבה. וכתבו ראשונים שלא התירו להפסיק אלא מפני הכבוד, ואפילו בין הפרקים (עפ"י רא"ש; פר"ח, מובא במשנ"ב תכב סק"ב. ועתה אין נוהגים להפסיק כלל, כנ"ל לענין ק"ש). ויש מקלים להפסיק בכל דבר שיש בו צורך קצת (עפ"י מ"מ ולח"מ בדעת הרמב"ם, חנוכה ג, ט).
ב. באמצע הפרק שאינו פוסק בימים שגומרים את ההלל, נחלקו הראשונים האם לא יפסיק כלל, שאין להפסיק בשבחו של מקום (תר"י), או מותר לשאול מפני היראה ולהשיב מפני הכבוד, כדין אמצע הפרק שבקריאת שמע (רא"ש; טשו"ע תפח, א רמ"א שם ובס"ל תכב).
ג. כשאמרו פוסק – אעפ"י שברך על ההלל, שאם לא ברך – ודאי אין לחוש להפסק (תוס'). ויש סוברים שאף בלא ברכה יש לחוש להפסק, ואינו כקורא פרקי תהלים בעלמא, משום פרסום הנס (עפ"י תר"י. וכן כתב בבאה"ל תכב, ד בדעת השו"ע).
ד. יש אומרים ש'מן המצר' ראש פרק הוא (עפ"י אבודרהם; א"ר ומשנ"ב תפח). ויש אומרים שאין זה ראש פרק אלא 'הודו לה' כי טוב' (רד"ק, מובא באבודרהם וב"י).
'לא לנו', מבואר בפוסקים שתחילת פרק הוא. ויש מי שכתב שהוא סוף פרק המתחיל ב'בצאת ישראל' (עפ"י סידור רס"ג, רד"ק תהלים קטו).

דף יד

- כא. א. מה דינה של טעימה של ענין הצרכת ברכה לפנייה, ולענין השרוי בתענית?
ב. האם מותר ליתן שלום לחברו קודם תפילת שחרית?
ג. מה דין עשיית חפציו ויציאה לדרך קודם התפילה?
ד. החופר כוך למת – האם חייב בקריאת שמע, בתפילה ובשאר מצוות?

- א. הסיקו שמתעמת (= טעימה לבדיקת המאכל, לידע אם טעון תבלין וכד') אינה טעונה ברכה.
- א. פרש ר"ח: דוקא כשטועם ופולט אבל בבולע – טעון ברכה (וכן הביא הערוך בשם גאון, וכן הובא ברא"ש. וכן משמע בהשגות הראב"ד על המאור להלן לה).
 ויש חולקים וסוברים שמדובר בגמרא כשטועם ובולע (כן משמע שיטת הרי"ף והרמב"ם. וע' שו"ת חות יאיר קס), ובאופן זה כשטועם ובולע יותר מכדי רביעית [וי"א כזית באוכלין] – מברך עליו [ואין טעימת שתי קדירות מצטרפות. באה"ל]. ואולם כשפולט, הסכימו הפוסקים [דלא כדעת ה'אהל מועד'] שאין חילוק אם טועם כמות קטנה או גדולה, שהרי אינו נהנה במעיו (ערא"ש וטשו"ע רי).
 וכיון שהדבר מוטל בספק, הלכך הרוצה לטעום בבליעה, טוב ליהורר לכתחילה שיתכוין ליהנות בתורת אכילה, ויברך עליו (עפ"י חיי אדם מט,ה. והביאו המשנ"ב סוס"י רי. ואולם בשעה"צ (אות ל) חכך בדבר. וכתב באג"מ (או"ח עט) שיש להורות כהח"א ולא כספק השעה"צ. ויש שהבינו שהשעה"צ לא נסתפק אלא בטועם ופולט וגם נתכוין להנאה).
 ב. האחרונים מצדדים שגם אם טועם המאכל לאחר הבישול, לידע אם הוא טוב, וכבר אי אפשר לתקנו – בכלל טעימה היא ולא אכילה (מובא במשנ"ב רי סק"ג מא"ר ופמ"ג. ואילו המג"א (סק"ו) דייק מרש"י שבכלל אכילה הוא).

השרוי בתענית – טועם ואין בכך כלום. עד כמה – עד כדי רביעית (הלוג. רש"י).

- א. לפירוש ר"ח, דוקא בפולט מותר, כנ"ל.
 ב. כתבו התוס': משמע דוקא בתענית יחיד, שלא קיבל עליו איסור אלא אכילה ושתיה ולא טעימה, אבל בתענית שבכתוב – טעימה אסורה. וכתבו הפוסקים שביום הכיפורים ותשעה באב אסור לטעום בכל אופן. ונהגו כדעת המחמירים בכל ארבע התעניות, אך לא בשאר תעניות ציבור. ובמקום סעודת מצוה שמבשלים לצורך הלילה, יש לסמוך על המקלין בארבע תעניות, לטעום מעט ולפלוט, חוץ מתשעה באב.
 וכן במקום צער יש להתיר רחיצת הפה במים בתענית ציבור, רק שיזהר לכופף ראשו למטה, שלא יבלע לתוך גרונו. ואפילו בתשעה באב יש להתיר במקום צער גדול, אך ביום הכיפורים יש להחמיר גם בזה (עפ"י משנ"ב).

- ב. אמר רב: כל הנותן שלום לחברו קודם שיתפלל – כאילו עשאו במה (חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא). ופרש ר' אבא: במשכים לפתחו, אבל פגעו באקראי מותר.
 יש אומרים שלא אסרו אלא אמירת 'שלום' מפני שהוא שמו של הקב"ה, אך לא אמירת 'בוקר טוב' וכדומה. וי"א שגם בכגון זה אסור, אם הליכתו אינה אלא בשביל להקביל פניו קודם התפילה (עפ"י תר"י).
 ויש מחמירים אפילו כשפגעו בדרך, לא יאמר לו 'שלום' אלא ברכה אחרת [ופרשו 'במשכים לפתחו' – אותו שהתפלל כבר משכים לפתחו של זה שלא התפלל. ויש גרסאות נוספות בגמרא. ע' רשב"א וריטב"א ועוד]. ואם אמר מקצת הברכות – מותר. וכן אם חברו שואל בשלומו – מותר להשיב בכל ענין (עפ"י פוסקים).

- ג. אמר רב אידי בר אבין א"ר יצחק בר אשיאן: אסור לו לאדם לעשות חפציו (ברי"ף הגרסא: לצאת לדרך) קודם שיתפלל; כל המתפלל ואחר כך יוצא לדרך – הקב"ה עושה לו חפציו (צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו).

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ברכות

א. רחיצת כל הגוף לפני התפילה – מותרת, אם משום שהיא נחשבת כהכנה לתפילה (מהגרמ"מ פיינשטיין), או משום ביטול תורה – אם יוצרך לדחות הרחיצה לאחר מכן (מהגרמ"פ שיינברג), או משום, ובאופן, שמעמיד שומר (מהגרמ"ש אלישיב). ויש מחמירים ברחיצה בסבון (בשם הגרש"ז אויערבך. ע' הליכות שלמה ח"א).

והוא הדין לגילוח, יש מתירים מהטעמים הנזכרים. והגרמ"פ מסופק בזה. וכן לענין התעמלות קודם התפילה, הגרמ"ש והגרמ"א התירו מאותם טעמים. והגרמ"פ נסתפק (עפ"י ספר דברי חכמים. ומסתבר שמדובר בתרגילים קלים ולא בשיהוי זמן. גם יתכן שהתר רחיצה והתעמלות באופן שמועיל לתפילה, ליישב דעתו ולהתעורר). ובשו"ת אור לציון (לגרמ"צ אבא שאול. ח"ב ז, ט) הורה שגילוח אסור משהגיע זמן תפילת שחרית, שבכלל 'עשיית הפציו' הוא.

ב. לכאורה יש צד לומר שאם ממתין כדי להתפלל בציבור, הרי זה נחשב כאילו לא הגיע זמן התפילה לענין התעסקות בשאר דברים [ועכ"פ אפשר שבמנחה וערבית כן הוא] (ע' מנחת שלמה ח"ב ד, לה. וכ"כ פוסקים לענין לימוד קודם התפילה, שאף לשיטת רש"י מותר הדבר באופן זה. ע' במובא לעיל ה-1).

ד. החופר כוץ למת – פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפלין ומכל מצות האמורות בתורה. ואפילו בשעה שנח מעט, נקרא גם כן 'עוסק במצוה' ופטור. (פוסקים).
שנים החופרים ומתחלפים ביניהם, זה חופר וזה עולה וקורא.
ודוקא כוץ קטן, אבל אם היה מקום ששנים יכולים להתעסק בו כאחד – פטורים (עפ"י יו"ד שסח, א).

כב. א. אלו הן בין הפרקים, בקריאת שמע וברכותיה?

ב. הסומך 'אמת' ל'ה' אלקיכם – האם חוזר ואומר 'אמת' אם לאו?

ג. האם פרשת ציצת נאמרת בלילות?

ד. למה קדמה 'שמע' ו'היה אם שמוע', ו'היה אם שמוע' ל'ויאמר'?

ה. האם יש להניח תפלין לפני קריאת שמע או לאחריה?

א. אלו הן בין הפרקים: בין ברכה ראשונה לשניה (בין ברכות שלפניה. בין בערבית בשתיים שלאחריה. עפ"י פוסקים), בין שניה ל'שמע', בין 'שמע' ל'היה אם שמוע', בין 'היה אם שמוע' ל'ויאמר', בין 'ויאמר' ל'אמת ויצייב' / ואמונה' (עפ"י מג"א ומשנ"ב). רבי יהודה אומר: בין 'ויאמר' ל'אמת ויצייב' לא יפסיק. וכן פסק רבי יוחנן – על שם ו'ה' אלקים אמת.

יש אומרים שבין 'ה' אלקיכם' ל'אמת' דינו כבאמצע הפרק, וי"א שלא יפסיק כלל ביניהם.

ב. הסומך 'אמת' ל'ה' אלקיכם' (כדעת רבי יהודה. ושהה לאחר 'אמת' כגון שהמתין לשליח ציבור. ראשונים); רבי אבהו אמר רבי יוחנן: חוזר ואומר 'אמת'. רבה אמר: אינו חוזר.

וכן הלכה. ואם חוזר ואמר – אין משתיקין אותו, כל שלא אמר 'אמת אמת' ברצף (פוסקים).

ג. אמר רב כהנא אמר רב: אינו צריך לומר פרשת ציצת בלילה, אבל אם התחיל – גומר.

מהי 'התחלה' לענין זה; רב שמואל בר יצחק אמר רב: דבר אל בני ישראל אינה התחלה. ואמרת אלהם – התחלה. במערבא סברו (כהסבר רב פפא) שגם ואמרת אלהם אינה נחשבת התחלה, עד שלא אמר ועשו

להם ציצת. וכן נהגו שם, לומר בערבית: דבר... ואמרת אלהם אני ה' אלקיכם אמת. אמר אביי: הלכך אנו מתחילים כמו שהתחילו במערבא, וכיון שמתחילים – גומרים את כולה, כי קיימא לן [שלא כבני מערבא] שזה נחשב 'התחלה' והרי אם התחיל גומר. אמר רב חייה אמר רב: אם לא אמר ה' אלקיכם (כגון שלא התחיל כלל פרשת ציצית) – אינו צריך לומר 'אמת'. ואעפ"י שצריך להזכיר יציאת מצרים בלילה (כדברי ראב"ע), יאמר כך: מודים אנחנו לך ה'א שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך (מי כמוכה...'. רש"י וראב"ד. ועריטב"א).

ד. אמר רבי יהושע בן קרחה: למה קדמה 'שמע' ל'והיה אם שמוע' – כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואח"כ מקבל עליו עול מצות. 'והיה אם שמוע' ל'ויאמר' – ש'והיה א"ש' נוהג בין ביום ובין בלילה, 'ויאמר' אינו נוהג אלא ביום בלבד. (וגם לדעת הסובר ציצית – חובת כלי, אין חייב אלא בגד המיועד ליום ולא המיועד ללילה. ראשונים). טעם נוסף שנינו בברייתא בשם רבי שמעון בן יוחאי: בדין הוא שתקדם 'שמע' שיש בה ללמוד וללמד ולעשות (ודברת בס; ושנת לבניך; וקשרתם...). ל'והיה אם שמוע' שיש בה ללמד ולעשות (ולמדתם אתם את בניכם; וקשרתם), ולבסוף 'ויאמר' שיש בה לעשות בלבד (ועשו להם ציצת).

ה. הסיקו שצריך להניח תפלין תחילה ולקרוא בהן קריאת שמע. ואמר עולא: כל הקורא ק"ש בלא תפלין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: כאילו הקריב עולה בלא מנחה, זבח בלא נסכים.

וכך היה נוהג רב: משכים קום, נוטל ידיו, מברך (ברכות התורה), שונה לתלמידים פרקם, מניח תפלין וקורא קריאת שמע. וסיפרו שפעם אחת נתאחר השליח מלהביא לו תפיליו, וקרא ק"ש ורק אח"כ הניח תפלין והתפלל. [ובירושלמי (ב,ג) נקטו שלדברי רב קורא את שמע ואחר כך לובש תפיליו, שיקבל עליו מלכות שמים תחילה ואחר כך עול מצוות].

א. כתבו הפוסקים שאין נחשב כמעיד עדות שקר אלא אם נמנע מלהניח במזיד, אבל אם הוא בדרך או שאינו יכול להניח עתה מחמת הקור – אין לאחר זמן קריאת שמע בשביל כך. ואם יש לו תפלה אחת – יניח אותה ויקרא ק"ש (פוסקים).

ב. החושש שאם ימתין לתפלין אולי יעבור זמן ק"ש או תפילה – יקרא או יתפלל ללא תפלין ואחר כך כשבאו לידו יניחן מיד, ויאמר איזה מזמור וכדו'.

וגדולה מזו, יש להוכיח מהמשנה להלן (כב) שעדיף להתפלל ק"ש בזמנה סמוך להנף החמה, הגם שאין לו תפלין בעת ההיא [עכ"פ למי שרגיל בתפילה כותיקין] (עפ"י באור הלכה נח ד"ה ומצוה; שו"ת אור לציון ח"ב ו,ג. ואולם נראה שאין הדבר מוסכם. ע' בשו"ת יביע אומר ח"א ד).

ג. מי שיהיו לו תפלין מזומנות רק לאחר תפילת הציבור, הכרעת המשנ"ב היא שמוטב להפסיד תפלה בצבור כדי לקרוא ק"ש ולהתפלל בתפלין. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ב קו,ד) כתב שיש לסמוך על הסוברים שאין משום 'מעיד עדות שקר' כשמניח התפלין לאחר שעה. ויש מחמירים (וכן דעת כמה פוסקים, לסמוך על הסוברים שאין משום 'מעיד עדות שקר' כל שמניחם לאחר זמן וקורא עמהם ק"ש או מתפלל. ע' ליקוטי מהרי"ח (סדר היום); יביע אומר ח"א ד).

ד. התוס' נסתפקו לומר שמא באופן שהביאו לו תפלין לאחר הקריאה ומניחן קודם תפילת שמונה עשרה, אין לו לברך עליהן אלא לאחר התפילה, משום הפסק בברכות ק"ש.

ה. מי ששעתו דחוקה לו ומקדים להתפלל לפני שהגיע זמן 'משיכיר את חברו' – יאמר הזמירות לפני זמן הנחת תפלין, ויניח בברכה בין 'ישתבח' ל'יוצר' כשכבר הגיע זמן 'משיכיר את חברו בריחוק ד' אמות' (עפ"י באור הלכה נח ד"ה זמן).

והוא הדין למי שהניח תפלין קודם אור היום ולא ברך, והתחיל להתפלל – מברך עליהם לאחר 'ישתבח' אם כבר האיר היום (אגרות משה אור"ח ח"ד ז). ובשו"ת החיים והשלום (להג"ר חיים כאסר. סי' טו) כתב שנהגו לברך אחר התפלה, ועדיף לעשות כמו שנהגו. ומ"מ אין לעשות כן אלא בשעת הדחק.

ו. הנהוג להניח תפלין בחול המועד, ובא למקום שאין מניחים; כתב הגר"ח ברלין בתשובה (נדפסה באבן ציון עמ' שיד) שיתפלל ביחידות בביתו עם תפלין. ובסברא לכא' יש צד לומר שבחזו"מ אין טעם דמעיד עדות שקר, שהרי הרבה דעות פוטרות, על כן גם לפי מנהגו שמניח, אין נראה כמעיד שקר. וא"כ יוכל להתפלל בציבור ללא תפלין ויניח אח"כ בביתו.

ז. חתן ושושיבניו, יש אומרים הואיל ובזמן הזה חייבים הם בקריאת שמע ובתפילה, חייבים גם בתפלין שלא יהא כמעיד עדות שקר בעצמו (שו"ת הרמ"א קלב. וכן נתפשט המנהג – כמובא במשנ"ב סק"ב). ויש שכתבו לחלוק הואיל והם פטורים מהתפלין אין נחשבים כמעידים עדות שקר, וכלילות ושבתות (עפ"י מגן אברהם לח סק"ז).

דף טו

כג. א. איזוהי קבלת מלכות שמים שלמה?

ב. האם צריך לרחוץ ידיו לק"ש ולתפילה במים? והאם צריך לחזור אחריהם? ומה דינו של מי שאין לו מים?

א. אמר רבי יוחנן: הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה – ייפנה ויטול ידיו ויניח תפלין ויקרא קריאת שמע ויתפלל, וזו היא מלכות שמים שלמה. והעושה כן כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן (ארחץ בנקיון כפי ואסבבה את מזבחה ה', והוסיף רבא: כאילו טבל, שנאמר ארחץ ולא 'ארחץ כפי'). יש סמכו מכאן לענין בעל קרי שאינו צריך טבילה לק"ש, אלא כיון שנטל ידיו כאילו טבל (ע' ראב"ד על הרי"ף להלן כא).

[הזהירו חכמים (שבת קט). שלא ליגע בפה, בעינים ובשאר נקבי הגוף קודם נטילת ידים שחרית. וצריך לרחוץ שלש פעמים – משום סכנה].

ב. לכתחילה צריך ליטול ידיו במים (בכל התפילות. פוסקים). ומי שאין לו מים לרחוץ ידיו – יקנחן בכל דבר המנקה, כגון בעפר בצרור או בקיסמית (ארחץ בנקיון).

רב חסדא הקפיד וגינה את המחזור אחר מים בהגיע זמן התפילה, שמא בתוך כך יעבור הזמן. לפי גרסתנו (וכ"ה ברי"ף. וכן פסק בשלחן ערוך), אין הדברים אמורים אלא לקריאת שמע, אבל לתפילה יש לחזור עד פרסה מלפניו, כשהולך בדרך, ועד מיל לאחריו (והוא הדין לנמצא בביתו, אינו חייב לחזור יותר ממיל).

התוס' כתבו שאין חילוק בין ק"ש לתפילה, ובשניהם אין לחזור. ואפילו לדעה ראשונה אם חושש שיעבור הזמן אסור להמתין על מים (פוסקים). ואם ע"י שיחזור אחר מים יש חשש שיפסיד תפילה בציבור – כתב הב"ח שאינו צריך לחזור, אלא ינקה ידיו בשאר דברים.

ויש שכתבו שלתפילה יש לחזור ד' מילין לפניו גם אם יעבור זמן התפילה, הואיל ובקשת